

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«Технології формування гендерної толерантності у майбутніх
учителів початкової школи»**

Виконала студентка 2 курсу
PO1–M19z групи
(заочна форма навчання)
спеціальності 013 Початкова освіта
Коврик Богдана Миколаївна

Керівник:

Ковальчук О. В., старший викладач
кафедри теорії та методик початкової
освіти, кандидат педагогічних наук

Рецензент:

Ватаманюк Г.П., старший викладач кафедри
теорії та методик дошкільної освіти,
кандидат педагогічних наук

Кам'янець-Подільський – 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

- 1.1 Феномен «гендер» у науковому дискурсі
- 1.2 Принципи та підходи гендерної толерантності
- 1.3 Особливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування гендерної толерантності

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

- 2.1 Стан розробки досліджуваної проблеми в практиці початкової школи
- 2.2 Реалізація технологій формування гендерної толерантності майбутніх вчителів початкових класів
- 2.3 Аналіз результатів дослідження

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Сучасна освітня політика нашої держави визначає найважливіші завдання вищої школи: підготовку компетентного, конкурентоспроможного фахівця, здатного реалізувати професійні завдання у складних економічних і соціокультурних умовах українського суспільства. Розвиток педагогічної науки характеризується пошуком фундаментальних підходів до побудови навчально-виховного процесу, що знаходить відображення в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальні послуги», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Національній доктрині розвитку освіти України, у яких зазначено, що метою освіти та виховання повинна бути орієнтація сучасної вищої школи на розвиток особистості майбутнього фахівця, якій притаманна соціальна гідність, громадянськість, високий рівень моральності, свідомість та творчий потенціал. Це вимагає побудови такої педагогічної системи, яка б забезпечила підготовку фахівця шляхом модернізації форм та методів професійної підготовки, формування професійної культури майбутніх соціальних працівників.

Теоретико-практичні аспекти гендеру, розглядали у своїх працях Н. Гапон, Т. Голованова, С. Вихор, В. Кравець, О. Ільченко, Н. Миропольська, С. Харченко; принципи гендерної рівності і демократії І. Грабовська, Т. Говорун, В. Кравець, Л. Ковальчук, Т. Мельник, А. Фурман та ін.; питаннями гендерної психології та педагогіки займалися Т. Говорун, О.Кікінежді, В. Кравець, М. Марусинець; гендерну культуру дітей та молоді аналізували К. Корсак, Л. Мандрик, Н. Маркова.

Ураховуючи суспільну значущість якісної професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи та актуальність проблеми формування гендерної толерантності майбутніх учителів початкової школи, зумовило вибір теми магістерського дослідження: **«Технології формування гендерної толерантності у майбутніх учителів початкової школи».**

Об'єкт - процес формування гендерної толерантності у майбутніх учителів початкових класів.

Предмет – технології формування гендерної толерантності майбутніх учителів початкової школи.

Мета - теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити програму формування гендерної толерантності майбутніх учителів початкової школи.

Гіпотеза дослідження успішне формування гендерної толерантності майбутніх вчителів початкових класів успішне за умови запровадження програми, що включає квест «Гендерна перспектива».

Відповідно до мети сформульовано наступні завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу, визначити зміст ключових понять дослідження та здійснити аналіз феномену «гендерна толерантність».

2. Обґрунтувати особливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування гендерної толерантності.

3. Емпірично дослідити рівні сформованості гендерної толерантності у майбутніх учителів початкової школи.

4. Перевірити результативність програми формування гендерної толерантності у майбутніх учителів початкової школи.

Методологічною основою дослідження є провідні положення філософії про зміст та організацію процесу навчання та виховання; положення психолого-педагогічної науки про ціннісні орієнтації особистості; концептуальні положення теорії з формування професійної культури студентів в умовах навчально-виховного процесу вищого навчального закладу; принципи професійної спрямованості, особистісного підходу; теорії розвивального та активного навчання, що забезпечує різнобічний розвиток майбутнього фахівця.

Вихідні положення ґрунтуються на засадах Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), Законів України «Про вищу

освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю впровадження розробленої нами програми формування гендерної толерантності в освітній процес; використанням теоретичних і практичних матеріалів дослідження як навчального матеріалу для занять з фахових дисциплін у вищих навчальних педагогічних закладах.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах – науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 навчальному році (23-24 вересня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський) «Основи культури гендерних відносин молодших школярів»; науково-практичній інтернет-конференції молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (Івано-Франківськ 2019) «Педагогічні аспекти розвитку гендерної толерантності майбутніх вчителів початкових класів»; всеукраїнській науково-практичній конференції «Інновації в освітньому процесі: методологія, тенденції, технології» (22 травня 2020 року, Ізмаїл) «Історична ретроспектива гендерної освіти»; IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (18-19 березня 2020 року, Кам'янець-Подільський) «Гендерні аспекти виховання в умовах НУШ» всеукраїнській онлайн-конференції “Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи” (15-16 жовтня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський) «Технологічні аспекти гендерного виховання молодших школярів»; всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Інновації в освіті: здобутки та перспективи» (27 листопада 2020 р., м. Умань) «Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності».

Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2019-2020 рр.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано у статті «Формування гендерної культури молодших школярів» збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції *«Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти»* (Кам'янець-Подільський, 2020).

Структура та обсяг роботи складається зі вступу, 2 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У роботі представлено результати теоретичного узагальнення та практичного вирішення актуальної для сучасної науки проблеми формування гендерної толерантності майбутніх вчителів початкової школи. Результати дослідної роботи засвідчили успішність вирішення поставлених завдань і дали підстави зробити висновки:

1. Проаналізовано психолого-педагогічну літературу та визначено зміст ключових понять дослідження, здійснено аналіз феномену «гендерна толерантність».

Розуміння категорії «гендеру» розглядається у межах теорій соціального конструювання, культурної метафори, статевої ролі соціалізації та соціальної стратифікації. Ми притримуємося теорії соціального конструювання, що дозволяє розглядати *гендер* як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами соціокультурну систему цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, які набуваються ними в процесі соціалізації.

Гендерну толерантність ми розуміємо, як моральна позиція, оскільки особистість є носієм певних моральних цінностей, найважливішими серед яких виступають такі цінності, як «свобода», «рівність», «людина», «інший».

2. Нами визначено, що процес виховання гендерної толерантності майбутніх вчителів початкових класів ґрунтується на таких *педагогічних засадах*: раціонально-практичне наповнення усвідомлення гендерної толерантності та її проявів відповідним змістом соціально-виховної роботи; орієнтація на цінності, першочергові для студентської молоді (свобода пересування у світі, свобода слова, свобода доступу до інформації, свобода підприємництва, можливість розпоряджатися своєю власністю, свобода волевиявлення, право на національну самобутність тощо).

3. Емпірично дослідили рівні сформованості гендерної толерантності у майбутніх учителів початкової школи.

Аналізуючи результати діагностики можна зробити висновок, що тільки 18,84% студентів мають високий рівень гендерної толерантності. Це свідчить про наявність у них таких характеристик, як адекватна гендерна ідентичність, сформованість свідомості щодо положення людини в суспільстві в залежності від статі; розуміння рівноправ'я чоловіків і жінок; поінформованість із питань гендерної культури і гендерних проблем у суспільстві, в тому числі, проблеми рівноправності; наявність різнобічних знань про взаємини чоловіків і жінок; потребу в додаткових відомостях про призначення чоловіків і жінок, їх статус, взаємини в суспільстві та родині; толерантною гендерною активністю.

Водночас рівень гендерної толерантності переважної більшості (41,73%) можна визначити як достатній, а 39,43% із неповних родин мають низький рівень гендерної толерантності. Низький рівень гендерної толерантності свідчить про те, що гендерні характеристики особистості знаходяться в стадії адаптації до сучасних вимог суспільства і характеризуються неадекватною гендерною ідентифікацією дівчат-підлітків, обмеженістю знань у сфері взаємин чоловіків та жінок, звуженістю уявлень про гендерні ролі або еталони чоловічої та жіночої поведінки; поверховістю знань гендерних ролей; відсутністю розуміння рівноправ'я чоловіків і жінок, обізнаності щодо гендерних проблем в суспільстві та проблеми рівноправності; деструктивною гендерною активністю, побудованою на чіткому розмежуванні статей.

4. Перевірили результативність програми формування гендерної толерантності у майбутніх учителів початкової школи.

В ході дослідження нами було розроблено квест «Гендерна рівність». Передбачено, що студенти, які візьмуть участь у його організації й проведенні, зможуть ефективно застосовувати таку форму роботи в майбутній професійній діяльності.

Виявлені результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили досягнення окресленої мети, вирішення поставлених завдань, а також

дозволили довести ефективність організаційно-педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних педагогів до гармонізації гендерних взаємин у молодіжному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексина Т. А. Толерантность и эмпатия в контексте культуры [Электронный ресурс] / Татьяна Алексеевна Алексина // Толерантность : культурно-исторические традиции и современность. – Режим доступа к ресурсу : <http://web.lokal.rund.ru/web> (дата обращения 12. 10. 2020)
2. Андреев М. В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / М. В. Андреев. — Харків, 2009. – 23 с
3. Бадентэр, Э. Мужская сущность / Э. Бадентэр; пер. с фр. И. Ю. Крупицовой, Е. Б. Шевченко. – М. : Новости, 1995.
4. Безкоровайна О. В. Виховання толерантності як важливий фактор реалізації особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці / О. В. Безкоровайна // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка, 2007. – №34. – С. 53-58. №2
5. Бех В. П. Толерантність як чинник розбудови європейської освіти / Володимир Павлович Бех // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – 2013. – № 3 (50). – С. 46 – 53.
6. Борисова О. А. Толерантность как возможность выбора гендерной идентичности / О. А. Борисова // Толерантность : сб. ст. / под ред. Н. С. Ладыжец. – Ижевск, 2002. – 316 с
7. Бежан-Волк І. Гендерні дослідження : актуальні проблеми з перспективи розвитку. URL : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42969/06-Bezhan-Volk.pdf?sequence=1>.
8. Вудвард, Алісон Е. На шляху до гендерної рівноваги. – К., 2002.
9. Гончаренко Л. А. Виховання толерантності – запорука діалогу культур / Л. А. Гончаренко, В. В. Кузьменко // Педагогіка толерантності, 2004. – № 4. – С. 11 – 14.

10. Гендерна педагогіка : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / за ред. В. Гайденко. Суми : Університетська книга, 2006. 314 с
11. Гендерний аналіз українського суспільства / наук. ред. Т. М. Мельник. Київ : ПРООН, 1999. 287 с.
12. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-ге вид. доп. Київ : Укр. ін.-т соц. дослідж., 2003. 240 с.
13. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2004. 308 с.
14. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Конструювання гендеру в когнітивній парадигмі. *Наукові записки*. 2010. Вип.14. С. 55–65.
15. Декларація принципів толерантності Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text
16. Дороніна Т. О. Педагогічний аспект визначення поняття «гендерна толерантність» / Т. О. Дороніна // Вища освіта України. – 2009. – Додаток 4. – Т. II (14). – С. 492–501.
17. Желанова В. В. Потенціал української народної казки в гендерному вихованні / В. В. Желанова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. XXI. – С. 72–78.
18. Железняк О. В. Розвиток професійної компетентності педагога з гендерного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / О. В. Железняк. – Ялта, 2011. – 23 с.
19. Жилкин Д. С. Влияние гендера на самореализацию женщины / Д. С. Жилкин, А. А. Чекалина // Прикладная психология. – 2003. – № 2. – С. 2–8.
20. Завгородня О. В. Психологія художньо обдарованої особистості : гендерний аспект : [монографія] / О. В. Завгородня. – К. : Наукова думка, 2007. – 264 с.

21. Залановська Л. І. Толерантність як психологічне явище : теоретичний аспект / Л. І. Залановська // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. – 2011. – С.111–118.

22. Ильин Е.П. Пол и гендер / Е.П. Ильин. – СПб., 2010. – 688 с

23. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : додаток до Наказу МОН від 16.06. 2015 №641. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : [https:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua). – Назва з екрану.

24. Кремень В. Г. Орієнтовна концепція толерантності / Василь Григорович Кремень // Позакласний час, 2010. – № 7. – С. 44 – 46.

25. Ковтун В. В Гендерна компетентність педагога – запорука особистісного підходу в освіті [Електронний ресурс] / В. В. Ковтун. – Режим доступу :

<http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/1138/1/Komp.pdf/>

26. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2000. – 176 с.

27. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире / И. С. Кон. – М. : Время, 2009. – 496 с.

28. Кон И. С. Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / И. С. Кон // Гендерный подход в дошкольной педагогике : теория и практика. Ч. 1. – Мурманск, 2001. – С. 73–93.

29. Кон И. С. Психосексуальное развитие и половая социализация / И. С. Кон // Семейная психотерапия при нервных и психических заболеваниях / под ред. В. К. Мягер, Р. А. Зачепиского. – Л., 1978. – С. 113–123.

30. Корсак В. В. Гендерна тема в освітній сфері / В. В. Корсак // Управління школою (Основа). – 2004. – № 7. – С. 16–20.

31. Корсак К. В. До питання про гендерну культуру суспільства / К. Корсак // Управління Освітою (Шкільний світ). – 2004. – № 7. – С. 4–5.

32. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 609 с.

33. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. - 344с.

34. Мотуз Т.В. Гендерна толерантність: соціально-педагогічний аспект Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015, № 8 (52)

35. Мацковский М. С. Толерантность как объект социологического исследования / М. С. Мацковский // Век толерантности: научно-публ. кинетический вестник. – М. : Центр СМИ МГУ, 2001. – Вып. 3–4. – С. 34–41.

36. Магдюк Л. Алтернативный отчет о выполнении Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин в Украине. Подготовлено сетью общественных организаций по инициативе Женского консорциума Украины. Киев : ВОО «Женский консорциум Украины», 2008. 51 с.

37. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*. Київ, 2000. Вип. 2. С. 153–161.

38. Маркова Н. В. Педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування гендерної культури старшокласників : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 208 с.

39. Матюшкова С. Д. Проблемы формирования гендерной культуры в учреждениях образования. URL : <http://newsletter.iatp.by|ctr15.htm>.

40. Матюшкова С. Д. Гендерные основы образования. URL : <https://lib.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/1682/%8F.pdf?sequence=5&isAllowed=y>.

41. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Рідна школа*. 2005. Вип. 6. С. 29–32.

42. Мозгова Л. А. Гендерна складова методики навчання української літератури у старшій школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 20 с.

43. Морозова О. Е. Толерантность как принцип регуляции гендерных отношений : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 09.00.11. Москва, 2008. 30 с.

44. Нежинська О. О. Особливості та чинники гендерної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти. URL : [/http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe).

45. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти і навчання в контексті європейської інтеграції. *Педагогіка і психологія : вісник АПН України*. Київ, 2008. № 1 (58). С. 57–70.

46. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень. Київ : Логос, 2005. С. 165.

47. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 6–17.

48. Олійник В. В. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посіб. Київ : Логос, 2004. 212 с.

49. Оцінка гендерних питань в УКРАЇНІ. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. URL : <http://hvylya.net/analytics/society/genderna-politika-v-ukrayini-skladniy-shlyah-vid-deklaratsiy-do-pozitivnih-diy.html>.

50. Павлущенко Н. Педагогічні аспекти гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. Вип. 468. С. 176–183.

51. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / за ред. О. М. Пехота. Київ : В-во А.С.К., 2003. 240 с.

52. Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О. Гендерні аспекти державної служби: монографія. Київ : Вид-во Соломії Павличенко «Основи», 2002. 335 с.

53. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 536с.

54. Рубин Г. Обмен женщинами: заметки о «политической экономии» пола / Г. Рубин // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / под ред. Е.Здравомысловой, А. Темконой. - СПб., 2000. – С. 89-139.

55. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти. *Освіта : гендерний вимір – 2021*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/>.

56. 102. Словник гендерних термінів / укл. З. В. Шевченко. URL : <http://a-z-gender.net/ua/genderna-kultura.html>.

57. 103. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 236 с.

58. 104. Тернавська Т. А. Дослідження пізнавальної діяльності студентів ВНЗ у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. URL : http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/25_3.pdf.

59. Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека. URL : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov6/terms6/profact.htm#0>.

60. Фіногеева Т. Є. Педагогічні дисципліни як системо утворювальний елемент у змісті інженерно-педагогічної освіти. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова : творча особистість учителя : проблеми теорії і практики*. Київ, 2013. Вип. 22. С. 175–179.

61. Філософський енциклопедичний словник : энциклопедия / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

62. Философский энциклопедический словарь / за ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. энцикл., 1983. 840 с.

63. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти. *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України)*. Київ, 2007. Т. 2. С. 37–45.

64. Фадеев С. Б. Об изучении воспитательных возможностей народных сказок в процессе формирования гендерной толерантности / С. Б. Фадеев // Педагогическое образование в России. – 2012. – № 4. – С. 184–188
65. Цокур О. С., Иванова І. В. Основи гендерного виховання. Гендерний розвиток у суспільстві : конспекти лекцій. Київ : [б.в.], 2005. С. 183–223.
66. Уолцер М. Про толерантність / Майкл Уолцер; пер. з англ. М. Лупішко. – Харків: Видавнича група «РА-Каравела», 2003. – 148 с.
67. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ : Голов. Вид-во УРЕ, 1986. – 800 с.
68. Ханстантинов В. О. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості / В. О. Ханстантинов // Наукові праці. Політичні науки, 2008. – № 66, т. 79. – С. 27 – 32.
69. Черкасов В. Ф. Вплив толерантності на формування естетичної культури молоді / В. Ф. Черкасов // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 106. – С. 121 – 128.
70. Череповська Н. Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ : візуальна медіакультура / Наталія Череповська. – Київ : Шкільний світ, 2010. – 128 с.
71. Чижевський Б. Г. Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні. Київ : Інститут педагогіки АПН України, 1996. 249 с.
72. Шевченко А. М. Гендерне виховання молодших школярів в умовах сучасної загальноосвітньої школи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 55. С. 195–203.
73. Штепа О. Г. Дидактична взаємодія в системі вивчення педагогічних дисциплін у ВНЗ. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2011. С. 326–332.
74. Шустова Л. П. Проблема формирования толерантности старшеклассников на основе гендерного подхода в образовании / Л. П. Шустова // *Фундаментальные исследования*. – 2008. – № 5 – С. 142–144

75. Шалин В. В. Толерантность : культурная норма и политическая необходимость : монография / Виктор Викторович Шалин. – Ростовна-Дону : Советская Кубань, 2000. – 255 с.

76. Шевчук М. О. Синектика як метод активізації творчого мислення студентів / М. О. Шевчук // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». – 2012. – № 1. – С. 111-114.

77. Щолокова О. П. Методика викладання світової художньої культури : підручник / Ольга Пилипівна Щолокова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 194 с. 72. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / Василь Васильович Ягупов. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с

78. Юда Л. А. Гендерні аспекти у виховній роботі загальноосвітньої школи. *Вісник*. 2016. Вип. 133. С. 264–267.

79. Юр'єва О. Ю. Гендерний підхід в освіті: історія та сучасність. *Наукові записки*. 2010. Вип. 15. С. 264–272.

80. Ярская-Смирнова Е. Р. Гендерная социализация в системе образования : скрытый учеб. план. *Международный альманах гендерных исследований*. Минск Минск, 2000. № 5. С. 6–9.